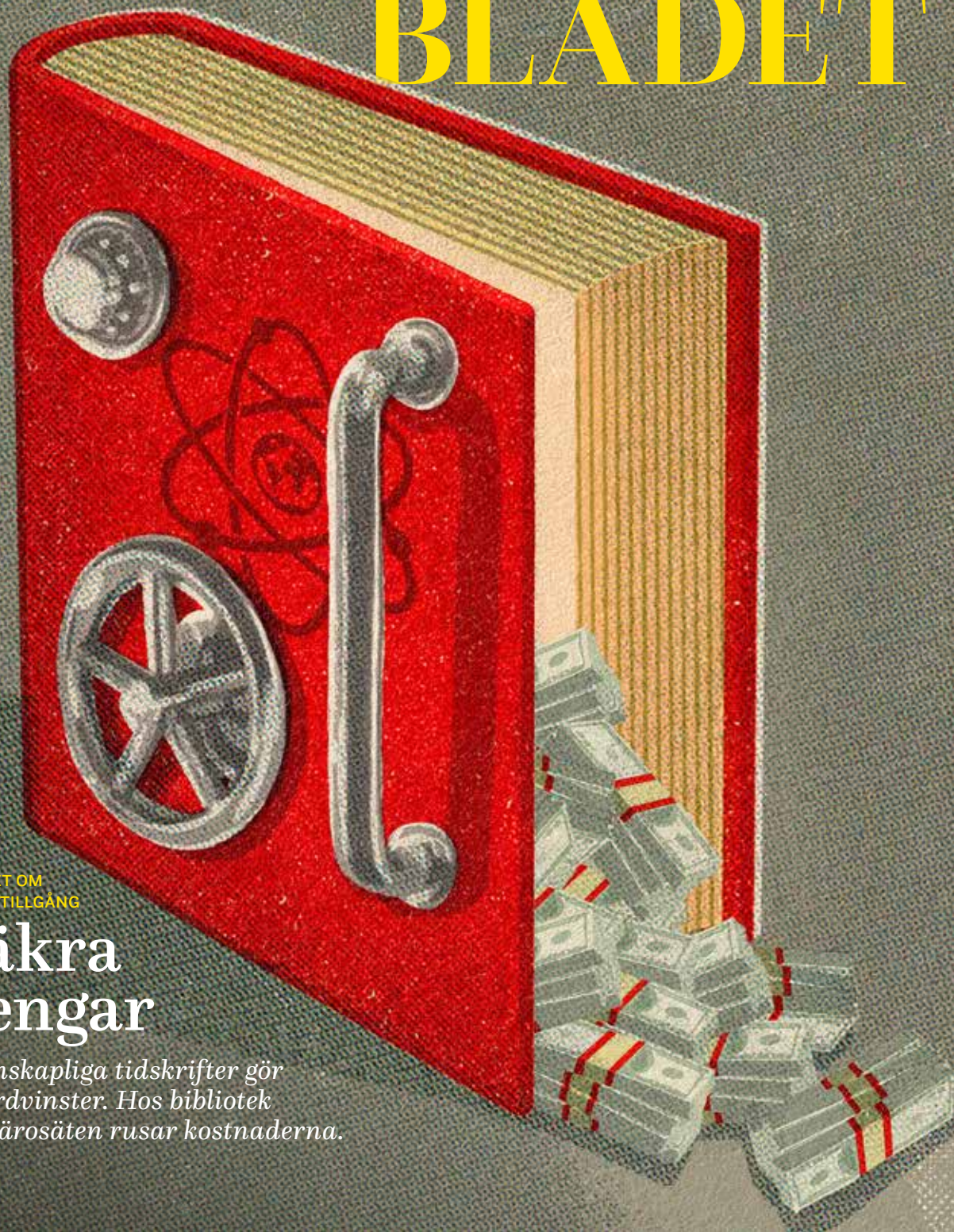

BIBLIOTEKS BLADET

NUMRET OM
ÖPPEN TILLGÅNG

Säkra pengar

*Vetenskapliga tidskrifter gör
rekordvinster. Hos bibliotek
och lärosäten rusar kostnaderna.*

HYLLTEKNIK

34

Skydd
mot rov-
tidskrifterna.

38

Doktorerar om
skuggbiblioteken.

22

Kungliga
bibliotekets
projektledare
Erik Stattin
om arbetet
med de
nationella
riktlinjerna.

6
FÖRORD / NUMRET OM
ÖPPEN TILLGÅNG

8

FORSKNINGSRESULTAT
FÖR MILJARDER

20

SVERIGES VÄG MOT
ÖPPEN TILLGÅNG

22

RIKTLINJER VIDGAR
SYNEN PÅ ÖPPEN
TILLGÅNG

24

INTERVJU: WILHELM
WIDMARK OCH ASTRID
SÖDERBERGH WIDDING

34

FORSKARE FÅR HJÄLP
ATT INTE PUBLICERA SIG
I FEL TIDSKRIFTER.

38

HELT ÖPPET PÅ NÄTETS
SKUGGSIDA

42

ESSÄ: ÄNDRAD KULTUR
OCH NYA VANOR KAN
GÖRA ÖPPEN VETENSKAP
MÖJLIGT

48

FRÅN NÄTET: UTVALT FRÅN
BIBLIOTEKSBLADET.SE

50

SISTA ORDET: OM SYNSÄTT
SOM MÅSTE FÖRÄNDRAS

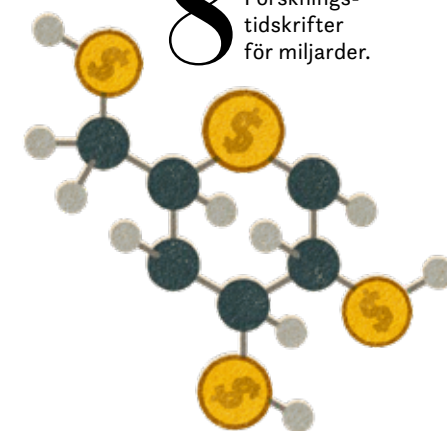

24

De förhandlar med
vetenskapsförlagen.

8

Forsknings-
tidskrifter
för miljarder.

Scandinavia.

MÖBELFAKTA

Scandinavia Hyllsystem från Hyllteknik.
Besök vår hemsida för mer information www.hyllteknik.se

Foto: Niclas Sjöling

Jonas Malmberg, reporter

JONAS MALMBORG har skrivit reportaget om de vetenskapliga förlagen – ”the big five” – på sidorna 8–18.

Han är ekonomijournalist och författare med förflutet på bland annat Affärsvärlden och Veckans Affärer. En gång i tiden drömde han om att bli kulturjournalist.

Tidigare i år kom hans kritikerrosade reportagebok *Den stora kreditfesten – historien om Klarna* ut på Albert Bonniers förlag.

I skiftet 2012/2013 romandebuterade han med *Fältöversten*.

Chefredaktör & ansvarig utgivare
Thord Eriksson
thord@biblioteksbladet.se

Art Director
Christian Williamsson [A4]

Webb/reporter
Annika Clemens
annika.clemens@biblioteksbladet.se

Medarbetare i detta nummer
Tim Andersson, Filip Erlind, Silvia Ernhagen,
Jann Lipka, Jonas Malmberg, Gustaf Nelhans,
Karin Persson, Tzenko Stoyanov.

Omslag
Tzenko Stoyanov

Korrektur
Monika Lann

Prenumeration på BBL
För medlemmar i föreningen ingår BBL i medlemsavgiften. 350 kr för enskild medlem (heltidsstuderande och pensionärer 175 kr). Övriga (inom Sverige) betalar 550 kr (utom Sverige 700 kr).

Tryck
Norra Skåne Offset, Hässleholm
ISSN: 1651-5447

Produktion
A4 Text & Form AB producerar Biblioteksbladet/
Biblioteksbladet.se för Svensk biblioteksförening.
Redaktionen förbehåller sig rätten att korta och redigera manus. För obeställt material ansvaras ej.

Annonskontakt
Victoria Pettersson
victoria.pettersson@mediakraft.se
0735-11 81 79

Moms utgår ej.

Biblioteksbladet är TS-kontrollerad.

www.biblioteksbladet.se

Lyngsoe Intelligent Shelf

Smart återlämningssystem! Perfekt för
”Meröppet bibliotek”.

FÖRDELAR

- Snabb återlämning
- Lätt att bygga ut
- Snygg design
- Enkel att använda
- Återlämna flera böcker samtidigt
- Böckerna blir direkt möjliga för utlån
- Återlämning på obemannade tider

RFID-teknik

Svensk biblioteksförening är en ideell förening med uppgift att främja svenskt biblioteksväsen. Biblioteksbladet speglar föreningens verksamhet, åsikter och ställningstaganden men har också till uppgift att väcka egen debatt genom att ge utrymme åt andra åsiktsyttringar. Tidningen har en fri och självständig roll och bedrivs med tryckfrihetsförordningen som grund.

KinneData
Systems AB

Försäljningsansvarig
Claes Larsson
Mobil: 070-2095025

KinneData Systems AB
Jungmansgatan 16 A
531 40 LIDKÖPING

info@kinnedata.se
www.kinnedata.se
tel. +46 510 608 00

140 miljoner argument för verkligt öppen vetenskap.

Vem har hört talas om Erik Engström?

Redan för några år sedan tjänade han 384 000 kronor – per dag. Det innebar en årslön på uppemot 140 miljoner vilket 2021 gjorde den svenska 60-åringen till den näst bäst betalda av de största bolagens vd:ar på börsen i London.

Företaget Erik Engström leder heter Relx Group och äger Elsevier, det största av de dominerande vetenskapliga förlagen där Engström tidigare var vd.

Tillsammans utgör dessa företag – "the big five" – en miljardindustri som ekonomijournalisten Jonas Malmberg skriver om i reportaget som börjar på nästa uppslag. Lönsamheten är så extrem att världens största kapitalförvaltare, Blackrock, valt att bli delägare i tre av företagen.

Ett säkert tecken på förväntade vinster.

För möjligheten att läsa och publicera sig i Elseviers tidskrifter betalade svenska lärosäten, myndigheter och statliga forskningsinstitut drygt 200 miljoner kronor förra året. Ett respektingivande belopp – och vinsten för Elsevier blev runt 80 miljoner.

I INTERVJUN PÅ sidorna 24–30 säger Wilhelm Widmark, överbibliotekarie på Stockholms universitet och vice ordförande i Bibsamkonsortiets styrgrupp, att marginaler på 40 procent sticker i ögonen.

Självklart uttrycker han sig så – lärosätena och deras bibliotek är de första att drabbas av de skenande kostnaderna.

Det borde sticka i ögonen på fler.

Men få, törs jag påstå, känner till att resultaten av offentligt finansierad forskning är en handelsvara som börsnoterade företag tjänar pengar på. Pengar som dessutom kommer från samma forskare

som redan producerat de forskningsresultat som företagen säljer.

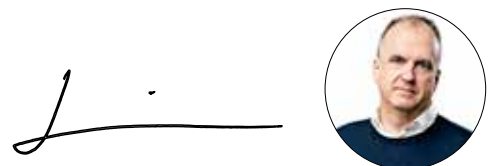
Om frånvaron av allmänt ifrågasättande av det här systemet är ett tecken på misslyckad folkbildning, beror det nog på att de som försöker upplysa om saken har fullt upp på den akademiska världens insida. Där tycks attityden till formerna för hur forskning sprids ofta präglas av ovilja, okunskap och likgiltighet. Eller tillhör det en nyss förgången tid?

Aningen förvånande – det är trots allt en intellektuell elit vi talar om – vilar det hur som helst något rätt dumt över det hela.

I ESSÄN PÅ sidorna 42–46 skriver Gustaf Nelhans, docent vid Högskolan i Borås, träffande om hur dumheten blev väldigt tydlig för några år sedan när ledande forskare protesterade mot öppen tillgång:

"Detta ögonblick skulle kunna liknas vid 'The Monty Python Moment för svensk forskningspolitik'."

Forskarna bär själva ett stor ansvar för att Erik Engströms väl tilltagna lön är möjlig. Elseviers och andra vetenskapliga förlags enorma vinster hade kunnat gå till finansieringen av deras fortsatta arbete.

Thord Eriksson | Chefredaktör och ansvarig utgivare

Vetenskap för miljarder

TEXT JONAS MALMBORG ILLUSTRATION TZENKO STOYANOV

Tillväxt, behövande kunder, skyhöga vinster.
Därför har de vetenskapliga tidskrifterna blivit
finansvärldens säkraste pengamaskiner.

P

ubliceringen av vetenskapliga artiklar är en global industri som varje år omsätter närmare 210 miljarder kronor. I den internationella forskarvärlden talar man återkommande om vetenskapslitteraturens ”big five”, fem jättar som tillsammans kontrollerar över femtio procent av den

globala marknaden.

Företagen levererar rejäla vinster till de privata bolag som äger de tryckta tidskrifter och digitala plattformar som publicerar och distribuerar de färdiga artiklarna.

Lejonparten av bolagens intäkter utgörs av abonnemang eller licenser som universitet, forskningsinstitut och inte minst akademiska bibliotek betalar utifrån avtal som vanligtvis löper över flera år.

– Så länge som publicering i tidskrifter med högt anseende och bred räckvidd är ett krav för att forskare ska kunna nå positioner, få finansiering och erkännande från kollegor så kommer de stora kommersiella förlagen att behålla sitt grepp om det akademiska publiceringssystemet, säger Vincent Larivière, professor i informations-

vetenskap vid universitetet i Montreal och medförfattare till en studie om marknaden för vetenskaplig publicering.

När vetenskapslitteraturen började digitaliseras för cirka 25 år sedan beskrevs det som en positiv kraft, som skulle demokratisera och utjämna skillnaderna mellan rika länder i väst och fattiga länder i söder. Och visst har forskningens tillgänglighet revolutionerats men det har skett till priset av kraftigt ökande kostnader för biblioteken och ett marknadsoligopol, enligt studien. De kommersiella bolagen har dels digitaliserat sitt innehåll, dels styrt om hela sin affärsmodell. Tidigare tog de betalt för prenumerationer, i dag tar de både betalt för åtkomst och redaktionell produktion samt distribution – det som i branschen kallas för APC (Article Processing Charges). I studien skriver Vincent Larivière och hans medförfattare Stefanie Haustein och Philippe Mongeon att digitalisering har påskyndat en våg av uppköp och sammanslagningar som resulterat i en dysfunktionell marknad där de fem jättarna Elsevier, Springer Nature, Taylor & Francis, Sage och Wiley bestämmer priserna utan insyn och dialog.

UR ETT EKONOMISKT perspektiv är logiken bakom denna konsolidering av marknaden uppenbar. Det finns nämligen tydliga skalfördelar och synergieffekter – begrepp som ofta används inom det privata näringslivet. I vetenskapslitteraturens fall innebär det att ju fler titlar, plattformar och artikel-databaser ett förlag kan lägga in i en koncern, desto högre vinstmarginaler kan bolagen också räkna hem. Kostnader för digital infrastruktur, teknisk utveckling, marknadsföring, administration och inköp kan samordnas medan intäkterna

»Möjligheterna till avkastning på investerat kapital är kassaskåpssäkra.«

Jättarna dominerar

Den globala marknaden för akademisk litteratur och forskningsresultat omsätter årligen cirka 210 miljarder kronor.

Tillsammans har de fem dominerande Elsevier, Springer-Nature, Sage, Wiley och Taylor & Francis en global marknadsandel på cirka 53 procent.

De största aktörerna kan stoltsera med några av företagsvärldens högsta vinstmarginaler – i klass med Microsoft, Google och Apple.

Springer Nature har högst andel artiklar med fri tillgång (36 procent) medan Taylor & Francis har lägst andel (9,97 procent).

Källor: ESAC, EurekAlert, bolagens årsredovisningar (2022)

De fem stora bolagens svenska marknadsandelar

Elsevier 22%
Springer Nature 15,7%
Wiley 12,5%
Taylor & Francis 8,5%
Sage 3,2%
Övriga 38,1%

Källa: ESAC

kan skruvas upp med ökad försäljning, större räckvidd och inte minst högre priser.

FÖR TJUGO ÅR sedan var marknaden tämligen fragmenterad och kännetecknades av viss mångfald, men digitaliseringen i början av 2000-talet följdes av en våg av uppköp och sammanslagningar där större förlag köpte upp mindre konkurrenter medan jämnstora aktörer gick samman och bildade internationella koncerner.

Springer gick samman med Palgrave-Macmillan, Elsevier köpte Harcourt och Wiley förvärvade Whurr. Dagens ”big five”

är internationella koncerner med divisioner, dotterbolag och titlar över hela världen. De gemensamma nämnarna är affärsmodellen och den tekniska plattformen.

Branschens etta, både i fråga om storlek och lönsamhet, är brittisk-nederländska Elsevier.

Elsevier har gamla anor och grundades 1880 som ett bokförlag med täta band till medicinsk och naturvetenskaplig forskning. 1993 gick Elsevier samman med det brittiska magasinsförlaget Reed och 2015 döptes koncernen om till Relx Group. Erbjudandet till de företrädesvis akademiska kunderna breddades med digitala publikationer riktade till finanssektorn, juridikbranschen och it-industrin.

I DAG ÄR RELX en informations- och databasjätte med 35 000 anställda i 180 länder. Koncernens verksamhet rymmer en lång rad av titlar inom alla typer av akademisk forskning men de delar av koncernen som är riktade mot medicinsk och naturvetenskaplig forskning är störst och lönsammast.

Medan många bok- och tidskriftsförlag kämpar med affärsmodellen i spåren av digitaliseringen så har Elsevier och Relx tveklöst gått stärkta genom den tekniska transformationen. Hela 90 procent av intäkterna kommer från digitala publikationer och databaser medan intjäningen från tryckta tidskrifter sjunkit till endast en tiondel. Verksamheten kännetecknas också av ett synnerligen stabilt kassaflöde – alltså summan av koncernens flöden av in- och utbetalningar. 74 procent av intäkterna utgörs av prenumerationer som betalas med förutsägbar regelbundenhet medan 26 procent av intäkterna kommer från engångsköp av enstaka artiklar eller publikationer. ►

»Blackrocks aktieanalytiker och fondförvaltare betraktar vetenskaplig publicering som en digital tillväxtbransch.«

- 2018 sattes Relx på Londonbörsen och att äga aktier i bolaget har sedan dess varit en ytterst lönsam affär. På drygt sex år har bolagets totala värde mer än femfaldigats och uppgår i skrivande stund till 790 miljarder kronor. Som en ekonomisk jämförelse har den svensk-schweiziska energikoncernen ABB ett börsvärde på 820 miljarder kronor medan familjen Wallenbergs ägarbolag Investor (med tunga innehav i SEB, Atlas Copco, AstraZeneca, Ericsson m fl) är värt 710 miljarder kronor.

PRISER PÅ RELX AKTIER har alltså ökat och fortsätter öka. Och från en rent finansiell utgångspunkt är det inte svårt att förstå varför. Bolagets vinstmarginal håller nämligen världsklass. Av de 113 miljarder kronor som Relx hade i intäkter 2022 så räknades vinsten till 43 miljarder tack vare en vinstmarginal på hela 38 procent. Elseviers ägarbolag stoltserar därmed inte bara med branschens högsta omsättning och bredaste vinstmarginal – de spelar också i samma lönsamhetsliga som amerikanska vinstmaskiner som Microsoft (41,2 procent), Google (40,2 procent), och Apple (23,8 procent). På fem år har Relx delat ut 48 miljarder euro till sina aktieägare och bolagets svenske vd Erik Engström har under samma period plockat ut över en

halv miljard kronor i lön och rörlig ersättning.

TILL SKILLNAD FRÅN svenska förlagshus som Bonnier, Norstedts och Schibsted saknar Relx en tydlig och närvarande storägare. Bolagets största aktieägare är i stället institutionella ägare som betraktar sina innehav som rena finansiella placeringar. Sedan ett par år toppas Relx aktieägarlista av Blackrock, världens största kapitalförvaltare, med totalt 9400 miljarder kronor fördelade på 517 fonder.

Blackrock har kommit att symbolisera det som kritikerna brukar kalla ”det ansiktslösa kapitalet” – stora institutionella förvaltare som väljer ut sina investeringar utifrån enbart finansiella parametrar eller index och av princip aldrig engagerar sig i

Elsevier

Varumärken: The Lancet, Scopus, Cell, ScienceDirect, Current Opinion, Food & Nutrition Bulletin m fl.
Antal titlar: 2 928 st.
Publicerade artiklar: 702 217
Intäkter: 37,7 Mdr kr
Vinst: 14,3 Mdr
Rörelsemarginal: 38 procent
Ägare: RELX Group (börsnoterat)
Huvudkontor: Amsterdam

2021 var svenske Erik Engström, vd för Elseviers ägare Relx, näst bäst betald av cheferna för Londonbörsens storbolag. Hans årslön uppgick till 140 miljoner kronor.

»Bolagen visar höga vinster eftersom marknaden är ett oligopol där de stora aktörerna kan diktera villkoren.«

- styrelser eller valberedningar. Relx aktieägare befinner sig därmed på behörigt avstånd från de forskare och bibliotekarier som är Elseviers kunder.

Just Blackrock är ett namn som återkommer vid en närmare granskning av de akademiska förlagsjättarna. Den Wall Street-baserade kapitalförvaltaren återkommer nämligen som största aktieägare i tre av "The Big Five". Både Taylor & Francis ägarbolag Informa Group och Wiley är börsnoterade och har just Blackrock som största aktieägare. En kvalificerad gissning är att Blackrocks aktieanalytiker och fondförvaltare betraktar vetenskapslitteraturen som en digital tillväxtbransch i allmänhet och Relx, Taylor & Francis och Wiley som lönsamma marknadsledare i synnerhet. Möjligheterna till avkastning på investerat kapital är kassaskåps säkra och risken för fallande lönsamhet att beteckna som mycket låg.

BRANSCHENS TVÅA, tysk-brittiska Springer Nature, såg länge ut att gå samma öde till mötes som Elsevier, Taylor & Francis och Wiley, men den planerade börsintroduktionen som värderade bolaget till runt 35 miljarder kronor ställdes plötsligt in 2020. I stället hamnade Springer Nature i händerna på tidningsförlaget Holtzbrinck

Springer Nature

Varumärken: Nature, Scientific American, BioMed Central, SciGraph, Kluwer m fl.
Antal titlar: 2 920.
Publicerade artiklar: 447 376.
Intäkter: 19,8 Mdr kr.
Vinst: 5,4 Mdr kr.
Rörelsemarginal: 27 procent.
Ägare: Holtzbrinck Publishing Group 53% och BC Partners 47%.
Huvudkontor: Berlin.
Källa: ESAC samt bolagets årsredovisning

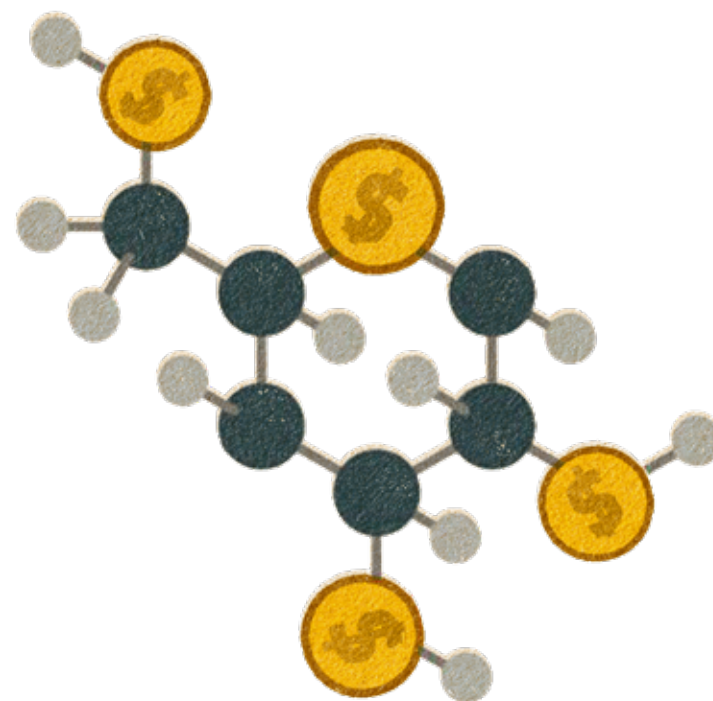
och private equity-bolaget BC Partners. Exakt vad denna ägarkonstellation har för planer med Springer Nature är höljt i dunkel, men BC Partners agerande i tidigare investeringar kan ge en fingervisning. Sedan starten 1986 har bolaget tagit in motsvarande 340 miljarder kronor i elva olika fonder som helt eller delvis köpt in sig i olika bolag. I likhet med andra private equity-bolag går BC Partners affärsidé i korthet ut på att köpa upp bolag där man ser en tydlig förbättringspotential för att sedan organisera om verksamheten, köpa upp mindre konkurrenter och trimma affärsmodellen för att på så sätt höja lönsamheten. När detta sedan är gjort sätts bolaget antingen på börsen eller säljs vidare till en annan köpare. Precis så har BC Partners tidigare gjort med kontorsmaterielhandeln Office Depot, bredbandsoperatören Comhem och livsmedelskedjan Picard. I likhet med Blackrock, Vanguard och norska statens oljefond betraktar man nämligen sitt innehav som en rent finansiell investering.

DEN ENDA AV de fem jättarna som verkar sticka ut i sin syn på avkastning på investerat kapital och långsiktigt ägande är det amerikanska vetenskapsförlaget Sage. Bolaget grundades 1965 i Kalifornien av

makarna Sara Miller och George D. McCune och har sedan dess successivt utökat sitt utbud av såväl akademiska som populärvetenskapliga titlar – både genom att starta egna dotterbolag och förvärva mindre konkurrenter som Sciwheel, Epigeum och Corwin. Sage har i likhet med Elsevier och Springer Nature en offensiv tillväxtstrategi, men till skillnad från sina konkurrenter är Sage inte pressat av att år efter år behöva leverera högsta möjliga utdelning till sina aktieägare. Sage är nämligen ett helt och hållet privatägt bolag där grundarfamiljen Miller-McCune sitter på den avgörande makten i ledning och styrelse. Bolagets medgrundare och styrelseordförande Sara Miller är en flitig debattör och hängiven filantrop som genom åren donerat stora belopp till organisationer som verkar för demokrati och social rättvisa, fattigdomsbekämpning i Afrika och samhällsvetenskaplig forskning.

DÄRMED INTE SAGT att Sage-koncernen bedriver välgörenhet. Vinstmålet är högt satta, tillväxtkraven tydliga och affärsmodellen lika krass som konkurrenternas. Sage har bland annat stämt Georgia State University för vad man menade var intrång i upphovsrättsrätten och under åren har bolaget återkommande anklagats för överprissättning och att missbruka sin maktställning. Samtidigt är Sage den av de "The Big Five" som går i bräsch för öppen vetenskap. 2013 tog bolaget initiativ till branschsammanlutningen OASPA (Open Access Scholarly Publishers Association) och 2022 gav bolaget amerikanska collegestudenter fri tillgång till sina databaser med akademiska artiklar.

Sage stoltserar med sitt oberoende, både från de stora amerikanska universiteten och de börsnoterade konkurrenterna. Och det ►

»Som är fallet med alla slags oligopol är det säljarens – inte köparens – marknad.«

Taylor & Francis

Varumärken: F1000, Routledge, Garland Science, Dove Medical Press, United Newspapers Publications m fl.
Titlar: 2 508 st.
Publicerade artiklar: 147 376.
Intäkter: 7,7 Mdr kr.
Vinst: 2,7 Mdr kr.
Rörelsemarginal: 35 procent.
Ägare: Informa Group (börsnoterat).
Huvudkontor: London.
Källa: ESAC samt bolagets årsredovisning

Fyll på med nya lättlästa böcker!

Här hittar du vårens utgivning
med läslust för barn och vuxna.

Upptäck alla
nyheter här!

Lätläst
för livet

nypon vilja
förlag förlag
En del av Studentlitteratur

BIBLIOTEKSBLADET / nr 1 2024
Numret om öppen tillgång

► är en särställning som man slår vakt om. 2021 lade familjen Miller-McCune sina Sage-aktier i en stiftelse, en så kallad *trust fund*, för att hindra bolaget från att köpas upp och hamna hos finansiella ägare eller på börsen.

Oavsett ägarbild så står det klart att de fem akademiska förlagsjättarna står stadigt.

Fler och fler lärosäten runt om i världen har tillgång till bolagens titlar samtidigt som beroendet av deras tjänster har ökat. Relationen mellan säljaren (läs vetenskapsförlaget) och köparen (läs biblioteket) har kommit att bli allt mer ojämnt. Som är fallet med alla slags oligopol är det säljarens – inte köparens – marknad.

– Vetenskapsförlagen är å ena sidan en partner som levererar högkvalitativt material till de svenska högskole- och universitetsbiblioteken. Å andra sidan tar bolagen ut ett pris som inte står i rimlig proportion till den levererade produkten. Det kostar helt enkelt för mycket, säger Anna Lundén, chef för forsknings-samverkan på Kungliga biblioteket i Stockholm.

DE STORA FÖRLAGEN tar både betalt av den som författar och av den som läser en vetenskaplig artikel. En intjäningsmodell som i ett större, affärsmässigt, perspektiv är unik.

– Vår ekonomiska motpart, alltså de stora internationella vetenskapsförlagen, har en mycket stark ställning – dels ekonomiskt, dels i fråga om innehåll. Deras tjänster är i princip oundgängliga för våra användare, alltså våra forskare, säger Miriam Nauri, chefsbibliotekarie på Karolinska institutet.

Miriam Nauris arbetsgivare betalar

Wiley

Varumärken: Cancer, eJournalPress, Cochran Library, Advanced Materials, International Finance m fl.
Titlar: 1 607 st.
Publicerade artiklar: 255 574.
Intäkter: 20,8 Mdr kr.
Vinst: 4,5 Mdr kr.
Rörelsemarginal: 22 procent.
Ägare: Blackrock 13,55%, Vanguard 11,68%, Clarkston 6,18% (börsnoterat).
Huvudkontor: New York.
Källa: ESAC samt bolagets årsredovisning

årligen mellan 65 och 70 miljoner kronor för att institutets forskare ska kunna publicera artiklar och läsa in sig på material från de stora vetenskapsförlagens publikationer. Karolinska institutet är tillsammans med universiteten i Lund och Uppsala de lärosäten som betalar mest för licenser och abonnemang till akademiska artikeldatabaser.

I SVERIGE SAMORDNAS uppköpen av dessa abonnemang och licenser av Bibsamkonsortiet – en sammanslutning av 95 statliga högskolor, myndigheter och forskningsinstitut. I konsortiets styrgrupp, forskningsråd och expertgrupper finns de stora högskolorna representerade, men arbetet med att upphandla och förhandla fram de kommersiella avtalen leds av Kungliga biblioteket. Den svenska modellen med ett gemensamt konsortium borgar för en kostnadseffektiv och samordnad upphandling. Det ger också en tydlig översikt bild över hur kostnaderna fördelas mellan de olika lärosätena och hur den totala utgiften utvecklats över tid.

2022 uppgick de statliga universiteten och högskolornas utgifter för vetenskaplig publicering till 738 miljoner kronor. Det är en ökning med cirka 27 miljoner kronor,

Miriam Nauri.

REPORTAGE

Fördjupa dig i bok- och bibliotekshistoria!

LUNDS UNIVERSITET

Snart kan du söka höstens kurser i Bokhistoria i Lund. Vi erbjuder kurserna Paleografi; Handskriftens historia; Bibliotekens historia; Läsningsens historia samt Censur, tryckfrihet och politik.

Kursen i Paleografi läser man på plats, övriga kurser ges på distans och halvfart. Det ger dig möjlighet att kombinera studierna med förvärvsarbete eller annan verksamhet.

Se hela kursutbudet och gör din ansökan på antagning.se senast den 15 april.

Välkommen med din ansökan!

www.kultur.lu.se/bokhistoria

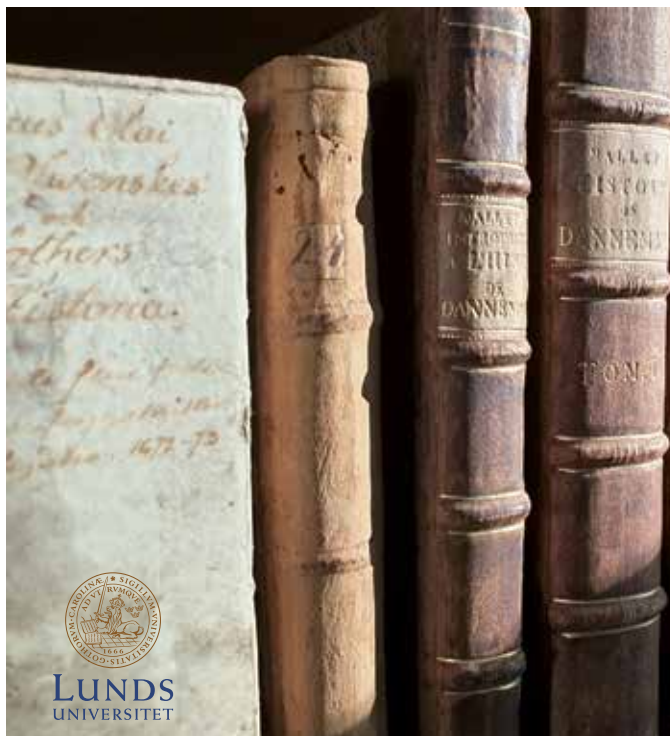

Foto: Ulf Sirborn

Anna
Lundén.

- alltså 3,7 procent jämfört med 2021. Betydligt mer dramatisk blir utvecklingen sett över en femårsperiod. 2017 uppgick kostnaden till 498 miljoner – fem år senare har den ökat med 48 procent till 738 miljoner kronor. Det innebär en genomsnittlig ökning med 9,6 procent per år.

Under samma period har Sverige haft en årlig inflation på tre procent samtidigt som den svenska kronan försvagats med två procent årligen. Alltså: alla kostnader har gått upp, men kostnaderna för vetenskapliga licenser och abonnemang har ökat ännu mer.

ANNA LUNDÉN, som också sitter i Bibsams styrgrupp, menar att det just nu finns två knäckfrågor. Först och främst tillämpar de stora akademiska förlagen en helt och hållet icke-transparent prissättningsmodell. Universitetens och andra forskningsinstitutioners taxor baseras på deras betalningsförmåga – inte på vad de efterfrågar och får levererat. Sedan är det detta med bolagens vinster. Branschens största aktörer har nämligen vinstmarginaler som är höga, mycket höga.

– Bolagen visar höga vinster eftersom marknaden är ett oligopol där de stora aktörerna kan diktera villkoren, säger Anna Lundén.

Men finns det då inget som kan utmana deras ställning och på sikt hota bolagens höga vinstmarginaler?

Även om svaret på frågan inte är ett entydigt nej finns det i alla fall tecken på att maktförhållandena på marknaden kan förändras. Bibliotek och universitet har börjat bilda en enad front – både nationellt

och internationellt – och det finns exempel på att de faktiskt kan sätta hårt mot hårt. I maj 2018 sade Bibsam upp avtalet med Elsevier eftersom man tyckte att kostnaden för bolagets licenser och abonnemang blivit för höga. Forskarna vid Uppsala universitet, Karolinska institutet, Lunds universitet och andra lärosäten fick klara sig utan bolagets titlar. Sjutton månader senare enades parterna om ett nytt, transformativt avtal.

Under 2023 förhandlade Bibsam fram ett nytt avtal som innebar att kostnaderna för Elseviers tjänster sänktes med 11 procent. En lång period av stigande kostnader hade för första gången brutits.

Sage

Varumärken: American Sociological Review, Business Information Review, Cancer Informatics, Journal of management, Social Psychology Quarterly m fl.

Antal titlar: 1 151.

Publicerade artiklar: 75 479 .

Intäkter: 5,2 Mdr.

Vinst: 1,3 Mdr.

Rörelsemarginal: 25 procent.

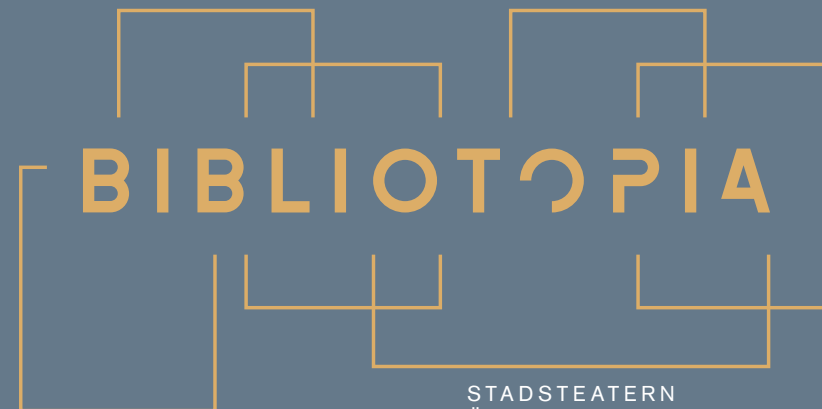
Ägare: Familjen Miller-McCune.

Huvudkontor: Los Angeles.

Källa: ESAC samt bolagets årsredovisning

Foto: Jann Lipka

Intresserad av biblioteksutveckling?

STADSTEATERN
SKÖVDE KULTURHUS
3 APRIL 2024

vgr.se/kulturforvaltningen

Nominera till Svenska Akademiens bibliotekariepriser 2024

**FOLKBIBLIOTEKARIEPRISET
SKOLBIBLIOTEKARIEPRISET**

*Har du en engagerad bibliotekariekollega
som arbetar på folk- eller skolbibliotek?*

Varför inte nominera denna till priset?

*Nomineringen är öppen till
den 15 mars 2024.*

Mer information på:
www.svenskaakademien.se/bibliotekariepriset

SVENSKA
AKADEMIEN

Små steg mot större öppenhet

Avgörande händelser på vägen mot fri tillgång till vetenskap.

1996

Bibsamkonsortiet startas för att förhandla villkor när universitetsbiblioteken går från fysiska till digitala tidskrifter.

2003

Berlindeklarationen om fri tillgång till kunskap initieras av 19 forskningsinstitut. Deklarationens undertecknare åtar sig att göra vetenskap tillgänglig.

Foto: Kindrob/Wikipedia

2005

Svensk biblioteks förening och Vetenskapsrådet undertecknar Berlindeklarationen. "Det går för långsamt att bygga upp de öppna arkiven", anser organisationernas ordföranden Britta Lejon och Bengt Westerberg.

Foto: Sveriges Riksdag

2004

Sveriges universitets- och högskoleförbund, SUHF, undertecknar Berlindeklarationen. Enligt SUHF har lärosätenas kostnader för vetenskapliga tidskrifter ökat med 34 procent 1998–2002.

2007

Fler än 240 vetenskapliga organisationer har undertecknat Berlindeklarationen. "Andra länder springer om Sverige", skriver Britta Lejon i en debattartikel.

2010

Iflas världskongress Wlic äger rum i Göteborg. Temat är "Open access to knowledge – promoting sustainable progress".

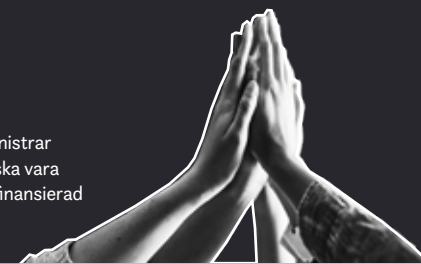

2013

EU-ländernas forskningsministrar enas om att öppen tillgång ska vara huvudprincip för offentligt finansierad forskning.

2015

Vetenskapsrådet föreslår nationella riktlinjer för öppen tillgång. Senast 2025 ska alla vetenskapliga artiklar vara fritt tillgängliga.

2016

Regeringens forskningsproposition innehåller målet att all vetenskap ska vara öppen 2024. Bibsamkonsortiet tecknar en föregångare till dagens transformativa avtal med förlaget Springer.

2016

EU-länderna enas om att gå över till öppen vetenskap. "Nu behöver vi hjälpas åt att göra verklighet av visionerna i Sverige", skriver Svensk biblioteks förenings ordförande Calle Nathanson och Vetenskap och allmänhets generalsekreterare Cissi Billgren Askwall.

2018

Bibsamkonsortiet säger upp avtalet med det vetenskapliga förlaget Elsevier. "Det nuvarande systemet för vetenskaplig kommunikation måste förändras", säger konsortiets ordförande Astrid Söderbergh Widding.

2018

Forskningsfinansiärer initierar PlanS där villkoret är att mottagare av offentlig finansiering gör sin forskning tillgänglig. Sveriges unga akademi undanber sig "rollen som försökskaniner i ett storskaligt politiskt experiment".

2021

Sverige skriver under Unescos rekommendation om öppen vetenskap – "en mänsklig rättighet". 67 procent av alla vetenskapliga artiklar publicerade i Sverige är omedelbart öppet tillgängliga.

2020

I forskningspropositionen sätts målet att vetenskapliga artiklar ska vara omedelbart öppet tillgängliga från år 2021. 59 procent av alla sådana artiklar publicerade i Sverige är öppet tillgängliga.

2022

KB får uppdraget att ta fram nationella riktlinjer för öppen vetenskap. 70 procent alla vetenskapliga artiklar publicerade i Sverige är öppet tillgängliga.

2024

Kungliga biblioteket lägger fram de nationella riktlinjerna. "Ett viktigt steg mot att ytterligare främja öppen vetenskap", säger riksbibliotekarie Karin Grönvall.

Foto: Jann Lipka/KB

»En breddning på synen av öppen vetenskap«

Kungliga biblioteket presenterade nyligen nationella riktlinjer för öppen vetenskap. Biblioteksbladet har talat med Erik Stattin som var projektledare för arbetet.

TEXT THORD ERIKSSON

Vad tillför riktlinjerna?

– Det som är nytt är att det är en lite bredare syn på öppen vetenskap än man kanske har haft tidigare, säger Erik Stattin som är tillträdande chef för Kungliga bibliotekets enhet för forsknings-samverkan och har varit projektledare för arbetet med de nationella riktlinjerna.

Betoningen brukar ligga på tillgång till publikationer och forskningsdata när det gäller öppen vetenskap, men riktlinjerna omfattar även annat som ryms i begreppet: öppna forskningsmetoder och lärresurser liksom allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen och infrastrukturer som stöder öppen vetenskap.

– Så det är möjligen en breddning på synen av öppen vetenskap, säger Erik Stattin.

Vad ska riktlinjerna leda till?

– I någon mening samlar de ibland rätt disparata saker under ett gemensamt paraply, och bara det är en poäng. Där vilar vi mycket i en rekommendation från

Erik Stattin.

Foto: KB

Unesco som också gör lite av samma försök att skapa gemensam förståelse för vad det är vi pratar om när vi pratar om öppen vetenskap. Sedan ska riktlinjerna också vara någonting som många aktörer kan samlas runt.

FÖR MÅNGA ÄR öppen vetenskap synonym med öppen tillgång till vetenskapliga publikationer. Den övergången skulle ha varit genomförd 2021, enligt det mål som sattes upp i regeringens forskningsproposition 2020. Men än är det en bit kvar dit: 2022 var fortfarande 30 procent av alla vetenskapliga

artiklar som publicerades i Sverige inte omedelbart öppet tillgängliga. Varför går det så långsamt?

– Det är en bra fråga. Det är ett komplext system det här med forskning och hur den finansieras och vilka incitament som finns i systemet. Det är ganska tröga processer som tar tid att förändra och komplexiteten bidrar till att det ibland blir två steg framåt och tre steg bakåt.

SVENSKA forskningspropositioner har förmodligen begränsad effekt på ett internationellt system som i stort baseras på enskilda forskares frihet att publicera sig där de vill, vetenskapsförlag med stort inflytande och affärsmodeller som de ogärna släpper. Erik Stattin håller delvis med, men invänder också:

– Det finns även en vilja till anpassning, det ska man komma ihåg. Så det sker en förändring, men den går som sagt långsamt. Men den kanske också sker mer grundligt om den går långsamt.

Vad är den enskilt viktigaste faktorn för en fortsatt utveckling mot öppen vetenskap?

– Jag tror inte att det finns en silver bullet, eller något svärds-hugg. Det är aktivitet på många fronter som är lösningen.

n Artikeln publicerades ursprungligen på [Biblioteksbladet.se](https://biblioteksbladet.se)

Pedagogiska bibliotekarier för framtiden!

BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP, LUNDS UNIVERSITET

Vi utbildar bibliotekarier inom masterprogrammet i ABM – en tvåårig kvalificerad utbildning på avancerad nivå med fokus på:

- pedagogik
- förmedling
- verksamhetsutveckling

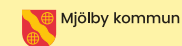
Utbildningen bedrivs forskningsnära och i samspel med det professionella fältet. Den utgår från de digitala utmaningar och möjligheter som bibliotek har idag.

Masterprogrammet i arkivvetenskap, biblioteks- och informationsvetenskap respektive museologi (ABM) har programstart varje hösttermin.

LUNDS
UNIVERSITET

www.kultur.lu.se/abm

Bli vår nya bibliotekschef

Delta i en dynamisk arbetsmiljö där du kan påverka och inspirera. Ta del av en spännande möjlighet att utveckla och forma biblioteksverksamheten i Mjölby kommun.

Välkommen
med din
ansökan

mjolby.se/ledigajobb

Nej, du måste inte ha egen expertis!

Du är expert på din verksamhet. Vi sköter bibliotekssystemet.

Besök våra öppna
Koha-webbinarier
Onsdagar kl 10.30 -
6 Mars, 10 April & 8 Maj

Ingen föranmälan - läs mer på:
imcode.com/webbinarium

(Om du absolut vill – kan du sköta allt med Koha själv – men du måste inte)

info@imcode.com
0498- 200 300

imCode
Öppna bibliotekslösningar

»Ibland låter man
det dra ut på tiden
så att de blir desperata.
Det är ganska mycket
strategiskt spel.«

2023 betalade svenska lärosäten 200 miljoner kronor till det vetenskapliga förlaget Elsevier. I år blir det lite billigare. Wilhelm Widmark och Astrid Söderbergh Widding förhandlade fram det nya avtalet.

TEXT THORD ERIKSSON BILD JANN LIPKA

WILHELM
WIDMARK

Överbibliotekarie vid
Stockholms universitet
och vice ordförande i
Bibsamkonsortiets
styrgrupp.

Det är stora pengar på spel när ett nytt avtal ska skrivas med de akademiska tidskriftsförlagen: 2022 kostade läsning och publicering i de vetenskapliga tidskrifterna 738 miljoner kronor. Bibliotek, forskning och företag möts vid förhandlingsborden – och en av parterna känner sig sannolikt betydligt mer hemtam i situationen än de andra.

– En smått absurd upplevelse, är Astrid Söderbergh Widdings beskrivning av sitt första möte med branschdominanten Elsevier för drygt tio år sedan när

hon nyss tillträtt som rektor för Stockholms universitet.

– Det gav en bra erfarenhet, för jag insåg hur slipade förhandlare vi hade att göra med. Men också att enda sättet att nå framgång är att ställa starka och nästan dumt ensidiga krav och inte ge sig in i nyanser.

Som ordförande i Bibsamkonsortiets styrgrupp är hon tillsammans med vice ordföranden Wilhelm Widmark, som är Stockholms universitets överbibliotekarie, en nyckelperson i förhandlingarna med förlagen.

DESSA ANNARS INTE SÄRSKILT uppmärksammade processer hamnade i blickfånget 2018 när Bibsamkonsortiet sade upp avtalet med Elsevier. Bakgrunden var förlagets ovilja att tillmötesgå kravet på öppen tillgång och agerandet fick internationell uppmärksamhet. Från förlagshåll jämfördes det med gangsterledaren Al Capones förhandlingsmetoder.

Wilhelm Widmark: Förlagsvärlden var från början helt emot open access. Sen har de varit smarta, anammat det och i stället tjänat pengar. Det är ju samma sak som vi kan se i progressionen med Elsevier: när vi hade sagt upp avtalet var de väldigt arroganta och tog för givet att vi skulle komma tillbaka. Men nu har den nya ledningen ändrat det här väldigt mycket.

Astrid Söderbergh Widding: Jag skrev ett väldigt ampert brev efter det där mötet och sa att jag fann det fullständigt oacceptabelt, för vi hade dragit hit departementsrådet och Vetenskapsrådets generaldirektör. Jag tror att de började få den sortens reaktioner från många håll just då och insåg att de var tvungna att byta taktik – så då bytte de vd.

Menar du att vd-bytet hängde ihop med att ni sade upp avtalet?

ASW: Definitivt.

WW: De är ju smarta, de låter inte Elsevier gå under för att de inte hänger med i utvecklingen, och då behöver de nog byta vd emellanåt.

I 17 månader saknade forskare och studenter vid svenska lärosäten tillgång till förlagets tidskrifter. Det

nya avtal som slutligen tecknades gjorde inte Elsevier lottlöst: 2023 uppgick företagets intäkt från Sverige till över 200 miljoner kronor, ett belopp som deras svenska motparter förstås hade för ögonen när ännu en förhandling genomfördes under förra året. Målet var att komma bort från det så kallade transformativa avtal som medför öppen tillgång, men samtidigt är kraftigt kostnadsdrivande. Elsevier och andra förlag har fått/får betalt av lärosätena för tillgång till tidskrifterna samt för styckvis publicering av vetenskapliga artiklar av forskare vid svenska lärosäten.

Stockholms universitetsbibliotek har under åren mött de stigande kostnaderna med effektiviseringar: 14 filialer har rationaliserats bort, 140 anställda har blivit 90.

WW: Det är svårt att säga hur mycket vi har sparat, men vi slapp äska pengar för att klara av de transformativa avtalen, vi kunde lägga pengarna på publicering i stället. Det här höll fram till för två–tre år sedan då det inte gick att effektivisera mer.

NÄR FÖRRA ÅRETS FÖRHANDLING med Elsevier inleddes var avsikten att skriva ett nytt slags avtal baserat på en generell serviceavgift för publicering – och resultatet blev det önskade. Uppgårelsen, som ännu inte är undertecknad när detta skrivs i början av februari, ska gälla till 2027 och medföra att kostnaderna för Elseviers tidskrifter sänks med elva procent.

WW: Elsevier har en vinstmarginal på 40 procent, så det är klart att vi skjuter in oss på dem och säger att det sticker i ögonen med era vinster som borde vara kvar i forskningen.

ASW: De är *business people* och förstår att om inte lärosätena är villiga att betala för deras tjänster, så får de inget betalt. De vet dessutom att vi är beredda att gå från förhandlingsbordet.

Hur lång tid tog förhandlingen?

WW: Det tog ett helt år. Ibland låter man det dra ut på tiden så att de blir desperata. Det är ganska mycket strategiskt spel.

Kunde det ha slutat med ännu en period utan avtal?

»De är *business people* och förstår att om inte lärosätena är villiga att betala för deras tjänster, så får de inget betalt.«

WW: Vi hotade inte med det, men det nämndes. När vi skulle mötas för att komma fram till den ekonomiska ramen fick jag deras siffror i förväg. Jag ringde upp förhandlaren och sa att det är ingen idé att ni kommer hit för det här kommer vi inte att ta. Jag var benhård. Klockan var nog halv elva på kvällen när han kom tillbaka och sa att högsta ledningen hade accepterat vårt krav. Vi har ju, som Astrid säger, redan sagt upp avtalet en gång och de vet att vi är beredda att spela det kortet igen.

Är Sverige kvitt de transformativa avtalen nu?

ASW: Principiellt är vi ur det träsket, men det vill ju till att vi håller det konsekvent också i alla andra förhandlingar.

ASTRID SÖDERBERGH WIDDING och Wilhelm Widmark framhåller att det nya avtalet – som även i fortsättningen kommer att ge Elsevier stora intäkter – inte ska ses som ett ideal för framtiden.

Så vad är slutmålet?

WW: Det ska vara avtal där vi i princip bara betalar för publicering, och det måste vara till rimliga kostnader. Sen, och det här är det svåra, har Sverige god ekonomi i jämförelse med många andra länder – och hur ska de få liknande avtal utifrån sina förut- ➤

UKRAINSKA
BARNBIBLIOTEK
ÄR I RUINER

GE BARNEN HOPP
- GE DEM BÖCKER

ETT BIBLIOTEK

I EN RESVÄSKA

ibby.se/ukraina

I samarbete med:
Svenska Förläggareföreningen • Svenska Tecknare
Svensk biblioteksförning • Svenska Barnboksakademin
Sveriges Författarförbund BULT

Swish
1230588442

- sättningar? Det här ska ske globalt, men man måste börja någonstans, vi kan inte sitta och vänta på att resten av världen ska hinna i kapp.

FÖRHOPNINGEN ATT framtida förhandlingar ska leda till avsevärt lägre kostnader ter sig möjligen optimistisk i överkant. För vem tror egentligen att pengamaskiner som Elsevier kommer att gå med på ogynnsamma uppgörelser?

ASW: Vi har det här systemet och man kan, i likhet med mig, tycka att det i grunden är fel. Delvis är det självförvållat av forskarsamhället som har utackorderat publiceringarna till kommersiella företag.

Vore det mer idealiskt om lärosätena i stället löste de vetenskapliga publiceringarna själva?

ASW: Det är ett slutmål. Men det är inte i morgon som det kommer att hända.

Har forskarsamhället en krismedvetenhet om kostnaderna?

ASW: I stigande grad, fast inte alls tillräckligt. Jag tror att det är väldigt många som bara forskar på glatt och inte alls tänker på det.

WW: Jag har ju varit med länge i open access-rörelsen och i början fanns det en skepsis bland forskarna om att det innebär lägre kvalitet. Det kanske finns kvar i Nordamerika och andra ställen som inte har kommit så långt, men i Sverige finns det inte en forskare som ifrågasätter att de ska publicera öppet. Sen kan vi inte begära att alla forskare ska ha medvetenheten kring vad det kostar och hur de kommersiella förlagen fungerar.

I forskningspropositionen 2020 satte regeringen som mål att Sverige skulle ha genomfört öppen tillgång redan 2021. Varför så mycket önsketänkande och så lite realism?

WW: Man ska nog inte säga önsketänkande, jag tror att det behövs konkreta deadlines. Om inte målbilden funnits så hade vi kanske inte nått lika långt.

ASW: Jag tycker inte heller att man kan kalla det önsketänkande, utan snarare en strävan som kanske alltid ligger lite steget före det möjliga. Det är det enda sättet att åstadkomma förändringar.

ASTRID
SÖDERBERGH
WIDDING

Rektor vid Stocholms
universitet och ordförande
i Bibsamkonsortiets
arbetsgrupp.

Det här är Bibsamkonsortiet

Inköpsorganisation för digitala tidskrifter
och databaser.

Medlemmarna utgörs av 35 lärosäten
och 58 myndigheter och statliga forskningsinstitut.

Arbetet leds av en styrgrupp där Astrid Söderbergh
Widding och Wilhelm Widmark är ordförande
respektive vice ordförande.

»Det var intressant att se att Elseviers aktie värderades i förhållande till vad vi höll på med.«

INTERVJU

Jag minns mitt första högnivåmöte med Elsevier – det var innan jag hade tillträtt som Bibsamordförande: De vägrade prata om öppen tillgång, de sa att det är två helt olika saker: ”Våra avtal är en sak och sen har vi ett open access-spår och det är något helt annat.” Jag brukar tänka tillbaka på det mötet när det känns tröstlöst och inse att vi faktiskt har nått väldigt långt trots att de är en kommersiell aktör – eller kanske för att de är det och alltid ligger i framkant när vindarna blåser åt något håll.

WW: När Sverige lämnade förhandlingarna med Elsevier påverkades deras aktievärde. Värderingsfirmor som tittar på börsen började ringa och ville intervjua mig om den här marknaden och hur den fungerar. Jag fick väldigt många sådana förfrågningar, och ställde förstås inte upp, men det var intressant att se att Elseviers aktie värderades i förhållande till vad vi höll på med.

Vad har ni fått för reaktioner på det nya avtalet?

WW: Inga. Vi har kommit överens om de affärs-mässiga principerna och avtalet har börjat fungera, men det är inte påskrivet än och därför kan vi inte lämna ut allting och inte marknadsföra det utåt.

När kommer det att vara påskrivet?

WW: Just nu håller alla förlag på att föra in restriktioner kring hur man får använda AI på deras material. De är jätterädda och vill inte tillåta AI bakom

betalväggen, medan vi tycker att det är viktigt att forskarna får använda AI på de här textmassorna och göra *text and data mining*. Så det är en förhandlingsfråga nu.

ÖPPEN TILLGÅNG HAR betydelse för samhället i stort: Det handlar om demokrati och det rör hanteringen av skattemedel, ändå är diskussionen helt okänd för de allra flesta.

Hur ska ni flytta ut frågan från era kretsar?

ASW: Vi har försökt lite då och då med debatt-artiklar, med varierande framgång. Det är jättesvårt, det kommer nog aldrig att bli en kioskvältare, men det är klart att ett skattebetalarperspektiv är ett argument som kan vara gångbart. Demokratifrågan är svårare, det finns nog andra demokratifrågor som är mer pockande.

Vad har ni för förväntningar på regeringens forsknings- och innovationsproposition som kommer i september?

ASW: Fortsatt *commitment*, att man inte överger forskarsamhället utan arbetar på det sätt man har gjort. Jag är inget stort fan av några regeringars forskningspolitik – det är man nog inte om man är rektor – men här tycker jag faktiskt att de har legat bra framme.

WW: Eftersom frågan också drivs inom EU så kommer den att finnas med i forskningsproppen, men vilka bitar vet vi ännu inte. Forskarna bryr sig sällan så mycket om den politiska agendan för öppen tillgång, men för oss som jobbar med det här är det viktigt att den stödjer vårt arbete.

Helhetslösningar för en engagerande biblioteksupplevelse

Tillsammans med biblioteksutvecklingspartners utvecklar Innovative lösningar som ger er möjligheten att arbeta mer effektivt och fördjupa era relationer till samhället. Fråga oss hur dessa verktyg fungerar sömlöst för att forma nya övertygande upplevelser för era användare var de än är.

Begär en produkt demo
<https://www.iii.com/request-a-demo/>

iii innovative
Part of **Clarivate**

POLARIS LEAP

VEGA LX

INNOVATIVE MOBILE

Sök populär-vetenskapligt arbetsstipendium

Stiftelsen Natur & Kultur utlyser åtta populärvetenskapliga arbetsstipendier på vardera 100 000 kronor. Stipendiet ska möjliggöra spridning av forskning till allmänheten.

Läs mer och ansök senast 1 maj på nok.se/stipendium

BIBLIOTEKS
DAGARNA 2024

Skellefteå 22-23 maj

kreativitet

Svensk
biblioteksförening

Räddning undan rovtidskrifterna

Många forskare publicerar sig i oseriösa sammanhang. Think Check Submit ska få dem att låta bli.

TEXT KARIN PERSSON

Sedan begreppet *predatory journals* myntades av den amerikanska bibliotekarien Jeffrey Beall 2010 har de utskällda tidskrifterna vässat klorna och förökat sig världen över. På svenska kallas de rovtidskrifter och erbjuder publicering av forskningsartiklar mot betalning, men utan att uppfylla de sedvanliga kraven som ställs på vetenskapliga publikationer.

De utger sig till exempel ofta för att ha en snabb kvalitetsgranskning, *peer review*, där det i vissa fall går att betala för att det ska gå ännu fortare, men i själva verket görs inga relevanta förbättringar. De kan också sakna garantier för att deras publikationer sprids till databaser som tillhandahåller forskningsmaterial eller ta onödigt mycket betalt för service som egentligen inte är relevant för forskaren.

DESSUTOM FINNS exempel på tidskrifter som verkar vara villiga att publicera precis vad som helst som skickas till dem. Det gäller bland annat redaktionen för *International journal of advanced computer technology*, som gladeligen accepterade en artikel med titeln *Get me off your fucking mailing list*. Artikeln bestod av tio sidor där titelmeningen upprepades på rad efter rad, och redaktionen erbjöd publicering mot en avgift på 150 dollar (den publicerades dock aldrig).

Rovtidskrifternas framfart är ett växande problem inom den akademiska världen. Enligt en rapport från Cabells *predatory reports* fanns det 2022 över 15 500 tidskrifter som enligt definitionen inte uppfyller vetenskapliga kvalitetskrav – och det är inte bara oerfarna forskare som väljer att publicera sig i dem utan även

»För dem som har råkat ut för det innebär det ganska stora problem på individuell nivå.«

professorer. Fenomenet är inte heller begränsat till vissa låg- och medelinkomstländer, utan globalt.

Publicering i en rovtidskrift riskerar att underminera forskningens trovärdighet och får dessutom ofta negativa konsekvenser, i form av skadat anseende och en sämre karriär, för den forskare som satsat på fel häst. Den här typen av publicering riskerar också att spåda på misstro till forskning generellt och bidra till spridning av desinformation.

TROTS DET ÄR DET relativt vanligt att forskare sprider sina forskningsresultat i dessa kanaler. En enkätstudie från *Inter-academy partnership*, IAP, som besvarats av 1 800 forskare från 112 länder, visar att 14 procent av respondenterna publicerat i en rovtidskrift eller deltagit i en rovkonferens.

– Det är inte en stor andel av forskarna som publicerat i en rovtidskrift, men för dem som har råkat ut för det innebär det ganska stora problem på individuell nivå. Dels kan de behöva betala mycket pengar för något som varken gynnar forskningen eller dem själva. Dels kan de hamna i att deras alster, som de jobbat med i årtal, inte syns bland andra verk. ►

»Det finns ingen allmän kurs för till exempel doktorander som behandlar hur man bäst ska publicera.«

- De når inte ut med sin forskning, säger Sofie Wennström.

Hon är utredare på Stockholms universitetsbibliotek, förlagsredaktör på Stockholm university press och jobbar bland annat med att hjälpa forskare, studenter och andra på universitetet att förhålla sig till frågor som rör vetenskaplig publicering och öppen vetenskap.

SOM FORSKARE ÄR det inte lätt att veta vilken publiceringskanal man bör välja för sitt alster, påtalar hon. Det finns både ett enormt antal titlar att välja bland och ett komplicerat meriteringssystem att ta hänsyn till.

– Det finns ingen allmän kurs för till exempel doktorander som behandlar hur man bäst ska publicera. Det finns egentligen inte heller något sätt som är ”rätt” eller ”fel”, utan man kan göra på olika sätt beroende på vad forskningen handlar om och vem man vill nå ut till.

Sedan några år tillbaka finns ett internationellt initiativ som hoppas kunna rädda forskare från rovtidskrifternas käftar. Det heter Think Check Submit och tanken är att den som står inför en publicering ska ta hjälp av en rad checklistor för att lättare kunna avgöra om ett förlag eller

annan publicist är lämplig att samarbeta med. Verktuget ska fungera som oberoende, rådgivande resurs. Bakom det står en kommitté bestående av representanter för ett antal biblioteks- och förlagsorganisationer.

SOFIE WENNSTRÖM deltar i arbetet eftersom hon är ordförande för arbetsgruppen för öppen tillgång i den europeiska forskningsbiblioteksförbundet, Liber. Hon berättar att Think Check Submit började som en reaktion på de ”svarta listor” som först skapades av olika aktörer i försök att motverka problemet med rovtidskrifter.

Listorna var attraktiva eftersom de var enkla att använda och gav snabba svar. Problemet var att de var svåra att hålla uppdaterade eller heltäckande. De kunde inte heller sägas vara objektiva. Kriterierna som användes var ofta luddiga och inte särskilt transparenta.

– Det var ibland helt godtyckligt vad som hamnade på de där listorna och tidskrifter kunde inte tvätta bort stämpeln trots att de ändrat sina rutiner. Det är därför bland annat Beall’s list har fått mycket kritik och inte används längre, säger Sofie Wennström.

I stället för att vända sig till listor över opålitliga publiceringskanaler är det bättre att som forskare bygga upp en egen förmåga att bedöma olika förlags och tidskrifters trovärdighet, resonerar kommittén bakom Think Check Submit.

– Vi har försökt att skapa ett enkelt sätt för forskare och bibliotekarier att navigera i den här djungeln. Hjälpmålet ska vara så neutralt och oberoende som möjligt och det ska passa alla ämnesområden, vilket är en utmaning i sig. Vi har inte alltid varit överens!

Foto: Cecilia Burman

Checklistan som rör tidskrifter finns nu tillgänglig på omkring 40 olika språk, bland annat mongoliska, polska, vietnamesiska och svenska. Översättningarna görs ideellt av bibliotekarier runt om i världen och Sofie Wennström berättar att det pågår ett arbete för att sprida ordet ytterligare. Under det senaste året har hemsidan för Think Check Submit gjorts om, materialet uppdaterats och en ny instruktionsvideo spelats in.

Nyligen har man också utvidgat beslutsstödet till att inte bara gälla tidskrifter utan också förlag för böcker.

DET ÄR EMELLERTID inte bara okunskap som får forskare att publicera sig i rovtidskrifter. En av förklaringarna till deras attraktionskraft är att forskarna behöver förhålla sig till universitetsvärldens meriteringssystem, som många anser främjar kvantitet i antal publikationer snarare än meningsfull forskning. Systemet driver på en publiceringsschets, menar kritikerna.

Med andra ord kan utbildningsinsatser som Think Check Submit förmodligen bara utgöra en liten del av lösningen på problemet.

Sedan ett par år tillbaka finns ett internationellt samarbete för utveckling av forskningsbedömning kallat Coara, Coalition for advancing research assessment. Mer än 600 organisationer från ett stort antal länder har undertecknat en överenskommelse där målet är ett reviderat meriteringssystem som främjar forskningens kvalitet och vetenskapligt genomslag snarare än att räkna antal publiceringar. Om detta leder till reformer som får brett genomslag tror Sofie Wennström att det även kan försvaga rovtidskriftsstammen.

– Det är viktigt att titta på hur forskning utvärderas generellt, för det påverkar ju besluten om var man ska publicera. I dagsläget är systemet extremt luddigt, och det är därför som forskare famlar lite. Om universiteten kan komma överens om vad som egentligen ska bedömas så tror jag att det kommer att förändra publiceringsmönstren. Sedan tar det givetvis tid att förändra en kultur, men jag tror och hoppas på en positiv effekt.

Sofie Wennström.

Så fungerar Think Check Submit

Verktuget är uppdelat i tre avsnitt där ”think”-delen uppmanar forskaren att fundera över om den aktuella tidskriften verkligen är både pålitlig och lämplig för det egna arbetet.

Under ”check” finns frågor som

forskaren kan ha till hjälp för att utvärdera tidskriften eller förlaget. Frågorna handlar bland annat om huruvida forskaren och hans kollegor känner till tidskriften, om det är enkelt att identifiera och kontakta förlaget

och om det framgår hur man arbetar med kvalitetsgranskning.

För att forskaren med gott samvete ska kunna landa i ”submit” och skicka in sin artikel ska de flesta, eller alla, av dessa frågor ha fått ja till svar.

DOKTORERAR

Zakayo Kjellström
skriver en avhandling
om skuggbiblioteken.

På nätets skuggsida är det öppet på riktigt

Alltmer vetenskap är fritt tillgänglig. Det beror inte bara på utvecklingen mot öppen tillgång, utan också på ”black open access”.

TEXT TIM ANDERSSON FOTO FILIP ERLIND

På internet finns numera ett antal sajter, ibland kallade ”skuggbibliotek”, som ett klick bort erbjuder hundratal miljoner artiklar och

böcker.

– Det är en otrolig täckning. Inom till exempel medicin handlar det om 95–96 procent av all forskning, berättar Zakayo Kjellström, som skriver en doktorsavhandling om fenomenet på Umeå universitet.

Han talar om en snabb tillväxt. För Sci-Hub, ett av de största skuggbiblioteken, ökar användningen exponentiellt, också i Sverige. År 2011 låg antalet svenska nedladdningar på runt 1 500, för att sex år senare landa på 60–70 000. Hur utvecklingen har sett ut sedan 2017 är inte känt, men ny statistik har utlovats.

Samtidigt växer floran av sajter. Sedan Biblioteksbladet intervjuade Zakayo Kjellström för tre år sedan har ett nytt, stort skuggbibliotek dykt upp: Annas Archive.

– De är lite annorlunda, för de ser inte sig själva som ett skuggbibliotek, eller som ett alternativ, utan snarare som början på

ett slags universellt bibliotek. Och de har resurser. De håller till exempel på med träningsmaterial för språkmodeller, byggda på all världens kunskap.

MOTTOT SÄTTER RIBBAN: ”The largest truly open library in human history.” Enligt deras egna uppgifter har de just nu 25 miljoner böcker och mer än 99 miljoner artiklar.

– På landningssidan finns en förloppsindikator, som anger hur mycket av världens samlade kunskap som de hittills anskaffat. Det är en enorm ambition, och av ett helt annat slag än den som till exempel Pirate Bay hade, som man ibland har liknat skuggbiblioteken med.

Så vilka använder sig av de här olagliga plattformarna? När det gäller Sci-Hub ►

»Inom medicin handlar det om 95–96 procent av all forskning.«

»De som skapar och administrerar skuggbiblioteken vill inte vara lagliga.«

- specifikt utgör humanisterna en minoritet. Zakayo Kjellström förklarar det med att humanistisk forskning tenderar att vara mer bokbunden än naturvetenskaplig, och Sci-Hub har bara artiklar. Medicinare och kemister är särskilt aktiva. Sommaren 2022 undersökte han nedladdningarna på Sci-Hub, och såg att medicinska artiklar dominerade starkt.

– Jag upptäckte samtidigt att sajten har en helt egen flik med ”blurbs”, där personer inom den medicinska professionen gör reklam för den. Tänk gammaldags bilreklam: ”Jag har köpt en Toyota och den är fantastisk”, fast i stället: ”Utan Sci-Hub hade jag inte kunnat göra den här litteraturöversikten över covid”, och liknande.

EN FÖRKLARING till den medicinska dominansen kan vara ekonomisk: De stora tidskrifterna, New England Journal of Medicine, Lancelot, Nature, Science, är alla väldigt dyra. Och en hel del av deras material är fortfarande låst.

– Det handlar om femtio procent av aktuell forskning, så det är rätt mycket som är onåbart.

Det finns med andra ord uppenbart demokratiska aspekter av skuggbiblioteken. De som startar och driver dem har också generellt starkt ideologiska drivkrafter. I ett manifest som flera av dem har publicerat motiverar de sin verksamhet

med betalväggarna och förlagens enorma vinstmarginaler.

– Man upplever att forskningen kommodifieras; att den säljs och köps på ett sätt som inte är gynnsamt om vetenskap ska fortskrida som den borde göra. Kostnaden för den kan ibland vara absurd, inte bara för privatpersoner och enskilda institutioner, utan också mer generellt för det globala syd.

VAD SOM DRIVER den olagliga nedladdningen är dock inte bara bristen på tillgänglighet. Den är nog inte ens huvudfaktorn, tror Zakayo Kjellström – hade den varit det borde vi ha sett en nedgång i takt med utvecklingen mot öppen vetenskap. Viktigare är nog tjänsternas användarvänlighet.

– De är mycket mer effektiva och lättmanövrerade än vetenskapliga databaser och universitetskataloger. Även rätt effektiva system är krångliga: institutionella inloggningar, proxyserverar. Om jag kan ladda ner en artikel med endast ett klick, i stället för femton, kommer jag att göra det.

Forskarens arbetssituation är ofta pressad och stressig, påpekar han, och kraven på produktivitet stora. Man vill helst inte behöva vänta i tre dagar på ett fjärrlån. I tidsbristen hittar vi nog också huvudorsaken till att just medicinare är överrepresenterade bland användarna, enligt Zakayo Kjellström.

– Medicinyrket är intensivt. Oftast är du som medicinsk forskare också praktiserande läkare, och de två benen gör att din tid blir splittrad. Brådskan blir samtidigt mer påtaglig när den relaterar till patientvård: som läkare måste du verkligen vara uppdaterad.

Det pågår försök att stoppa skugg-

biblioteken, men det är en hopplös uppgift, menar Zakayo Kjellström. De vilar på robust infrastruktur. För ett par år sedan grep FBI två administratörer för Z-Library i Argentina, och sajten stängdes ned – bara för att snart dyka upp igen, fast nu på the dark web, alltså delar av internet som inte är tillgängliga med en vanlig webbläsare.

Skuggbiblioteken är inte bundna till någon särskild plats. Materialet kopieras, och vem som helst kan numera starta sitt eget skuggbibliotek.

– Både Annas Archive och Library Genesis erbjuder möjligheten att ladda ner hela deras katalog. Inte bara alla böcker och artiklar, utan också katalogen som sådan: metadatan och allt beskrivande. Jag började ladda ner Library Genesis katalog, men det stod att det skulle ta 16 veckor. Då har jag ändå ett rätt snabbt internet på kontoret i Umeå!

VISST FÖREKOMMER det att människor utnyttjar möjligheterna. En del startar falska Sci-Hub-sidor fyllda med reklam och virus. Men det finns kontrollsystem.

– Grundbultar i det moderna nätet som Wikipedia, Reddit och Facebook agerar som mellanhänder. Där hittar man uppdaterade länkar och information om vilka sajter som är säkra.

Förlorarna i utvecklingen är de stora förlagen, som äger de vetenskapliga tidskrifterna och för dyra pengar säljer prenumerationer och tillgång. Skuggbiblioteken skadar dem dock bara marginellt, menar Zakayo Kjellström. De har vinstmarginaler i nivå med Apple, 25–40 procent varje år, miljardbelopp.

Ändå gör de vad de kan för att bemöta hotet. De skapar egna initiativ och projekt, där de delar en viss typ av material fritt, ofta specifikt riktat mot utvecklingsländer.

– Problemet är att de lappar på såren när det är för sent. Om jag har Sci-Hub, som är väldigt enkelt att använda och där jag har tillgång till allt – varför skulle jag lämna det? Jag menar att de här initiativen är PR-trick och i stort sett värdelösa.

OCH FRAMÅT DÅ? Zakayo Kjellström siar: utvecklingen mot öppen vetenskap kommer att framskrida långsamt, utan att konkurrera ut skuggbiblioteken. Någon laglig, Spotify-liknande modell för forskningslitteratur tror han inte på.

– De som skapar och administrerar skuggbiblioteken vill inte vara lagliga. Det finns inget intresse av att bli erkänd av någon stat eller lagliga ramverk. Vad det finns intresse för är att sprida vad man anser tillhör allmänheten.

VÄXANDE FENOMEN

Sedan Biblioteksbladet intervjuade Zakayo Kjellström 2021 har det tillkommit minst ett stort skuggbibliotek.

EN KAMP FÖR HERRAVÄLDE OCH PROFIT

Traditionell vetenskaplig publicering utmanas av idén om öppen tillgång. Gustaf Nelhans skriver om risker och svårigheter och om hur forskarsamhället måste förändras för att idealet ska bli verklighet.

TEXT
GUSTAF NELHANS
Docent i biblioteks- och
informationsvetenskap vid
Högskolan i Borås.

I december 2015 var jag inbjuden som sakkunnig expert till ett seminarium på Rosenbad om öppen tillgång till vetenskapliga publikationer.

Plötsligt reste sig en välklädd forskare från ett av Stockholmsuniversitetens och utbrast med knuten näve: "Krossa utsugarna!"

Det blev tydligt att vetenskaplig publicering är ett ämne som väcker starka känslor och diskussioner.

Min erfarenhet är att svenska forskare är relativt kunniga om villkoren för vetenskaplig publicering. Men på en nivå finns brister: De har inte alltid varit helt insatta i de pågående diskussioner och förhandlingar mellan de som administrerar att vetenskaplig publicering sker (biblioteken, men förstås även lärosätesledningar och finansierare) och de som stödjer, administrerar och finansierar forskningen.

En generell iakttagelse är att ett statistiskt och förändringsobenäget system riskerar att utvecklas i ett vetenskapssamhälle där forskningskvalitet värderas i termer av kvantitet och uppnåendet av distinkta kriterier, istället för att förankras i formella principer och värderas efter sitt kvalitativa kunskapsbidrag.

Men vetenskapen är inte statisk, och inte heller vetenskaplig publicering är det. Det är lätt att se att det finns en kamp för herravälde och profit och oavsett vilken politisk läggning man har kan man problematisera ett system där en aktör kan sko sig på de andra.

Att vetenskaplig publicering är föränderlig avspeglar sig i sådana enkla iakttagelser som att den vetenskapliga tidskriften inte alltid sett likadan ut. Från de första tidskrifterna på mitten av 1600-ta-

let, där "naturfilosofer" sände sina "letters" som redaktören sedan återgav, till nymodigheten på 1800-talet med granskning av inskickade alster, en praktik som inte slog igenom i tidskrifterna Nature och Lancet som dubbelblind peer review förrän 1973 och 1976, så pågår förändringar kontinuerligt. Kring millennieskiftet var det dags för ett nytt skifte, digitalisering och rörelsen mot öppen tillgång/vetenskap.

Det svenska arbetet med öppen tillgång har generellt välkomnats av forskarsamhället. 2018 levererade Kungliga biblioteket fem rapporter som sammanfattade över ett års arbete där alla forskningsaktörer fått medverka i fem utredningsgrupper, ett enormt arbete.

Vid samma tid som det koordinerade och inkluderande arbetet på KB avslutades inträffade två händelser som höjde temperaturen avsevärt: Uppsägningen av avtalet med förlaget Elsevier och introduktionen av Plan S.

Förhandlingarna mellan Bibsamkonsortiet, som representerar statliga organisationer för forskning i Sverige, och det största vetenskapliga förlaget Elsevier strandade sommaren 2018. Svenska forskare saknade tillgång till Elseviers tidskrifter i nästan ett och ett halvt år. En utvärdering av effekterna, baserad på en enkät med över 4000 forskare och personal, visade att fler än hälften ansåg att avbrottet negativt påverkade deras forskning, medan bara en mindre del inte påverkades. Trots det stödde nästan fyra av tio beslutet att säga upp avtalet.

Under denna period lanserades Plan S, en strategi från flera europeiska forsk-

ningsfinansierare för att främja övergången till öppen tillgång. Planen syftade till att påverka förlagen att förändra sina betalningsstrukturer för att motverka de snabbt stigande prenumerationskostnaderna. Dessutom inriktade sig planen på att bekämpa de kontroversiella hybridmodeller där förlag dubbeldebiterade forskare genom att göra redan betalda publikationer tillgängliga enligt finansierarnas krav på öppen tillgång.

Många i forskarvärlden ansåg att Plan S krävde en fullständig omstrukturering av vetenskaplig publicering. De uppfattade det som att

forskningens frihet var hotad och att de skulle "förbjudas" att publicera i högrankade tidskrifter vilket skulle göra dem mindre attraktiva på de konkurrensutsatta arbetsmarknaderna.

Ledningen för Uppsala universitet gjorde exempelvis en ovanlig tolkning av högskolelagen när de hävdade att det står att forskare fritt får välja publiceringsform: "En viktig del av forskningens frihet är att forskare har rätten att fritt välja publiceringsform. I Sverige är denna rätt till och med lagstadgad."

Men det stämmer inte riktigt. I högskolelagen anges att: "För forskningen ska som allmänna principer gälla att 1. forskningsproblem får fritt väljas, 2. forskningsmetoder får fritt utvecklas, och 3. forskningsresultat får fritt publiceras." Ingenting om i vilken form det skall ske (mina kursiveringar).

Vid ett annat tillfälle protesterade några av Stockholms universitets mest framstående forskare när en företrädare för Plan S, David Sweeney, ordförande ►

► för det brittiska vetenskapsrådet Research England, försökte förklara dess utveckling. Detta ögonblick skulle kunna liknas vid "The Monty Python Moment för svensk forskningspolitik", när vissa av universitetets ledande forskare skanderade mot påståendet att fullt öppet tillgängliga tidskrifter skulle kunna hålla hög kvalitet på sin sakkunniggranskning. De hävdade istället att unga forskare riskerade sina karriärer om de inte publicerade sig i "högpacttidskrifter".

De verkade ha bortsett från att det pågick hårda förhandlingar mellan biblioteksrepresentanter och förlag i Europa och Nordamerika om så kallade transformativa avtal, eller "read-and-publish-avtal". Dessa avtal möjliggör omedelbar tillgänglighet för all forskning som svenska forskare publicerar. Svenska förhandlare med Elsevier blev jämförda med gangsters, med rubriker som "When Swedish librarians negotiate, they go for the muscle", tillsammans med ett mugshot föreställande Al Capone. Men de koordinerade förhandlingarna blev framgångsrika och Elsevier tecknade liknande avtal med ett flertal bibliotekskonsortier, inte minst de i Kalifornien som höll ut utan avtal i nära två år. Samtidigt utropade sig Springer Nature som en *transformative publisher* som kunde möta kraven från Plan S.

I grund och botten var kritiken från den relativt konservativa forskargemenskapen både orättvis och den byggde på okunnighet när den inte uppmärksammade att förhandlingarna ledde till framgångsrika resultat. En passande beskrivning skulle vara "missämjans hermeneutik". Det visade sig

tydligt när en föreläsare för ett etablerat forskarsamfund skamlöst erkände att alla meddelanden från biblioteket ignorerades.

Allt är dock inte rosenskimrande i den öppna tillgångens land. Talet om öppen tillgång som en affärsmodell riskerar att förskjuta fokus från forskningens innehåll till att betrakta den som en ekonomisk transaktion. De transformativa avtalen har visat sig vara kostsamma och de totala kostnaderna för vetenskaplig publicering har inte minskat.

En annan oavsiktlig konsekvens är att vissa aktörer blir uteslagna från möjligheten att publicera, även om alla gynnas av möjligheten att tillgå vetenskaplig forskning. Det inkluderar forskare i den globala södern och andra delar av världen där möjligheten att förhandla och betala för läs- och skrivrättigheterna är begränsad. Inte heller oberoende forskare i Sverige, eller verksamma vid icke-statliga organisationer och kommuner och landsting omfattas av Bibsams förhandlingar.

Detta är ett välkänt problem, och både Plan S och Bibsam arbetar för att utveckla nya tillvägagångssätt som i mindre utsträckning bygger på kostnadsmodeller som traditionellt utgår från den tryckta upplagan och författaravgifter som ökar i linjär takt med mängden.

Svenska forskningsfinansiärer har nyligen beslutat att enbart finansiera forskning i helt öppna tidskrifter utan prenumerationkostnader eller hybrida betalningsmodeller. Dessa inkluderar kända förlag och tidskrifter som Public Library of Science och eLife, samt vissa "megapublishers" som publicerar enorma mängder (upp emot 100 000) artiklar varje år. Skillnaden mellan

dess och tvivelaktiga predatory publishers är svår att urskilja, när det framgår vilka stora ekonomiska vinster de gör på författaravgifterna. Det har framförts kritik angående granskningens kvalitet och det är osäkert om modellens kostnader står i proportion till dess fördelar.

I policydiskussioner lyfts alternativa publiceringsplattformar fram, ofta finansierade av forskningsfinansiärer, där forskare kan dela sina resultat. Aktörer som Open Research Europe, Wellcome Trust och Gates Open Research har startat sådana plattformar, som använder en kommersiell tjänst från F1000. Även om forskarna inte betalar författaravgifter, genererar denna nya aktör betydande intäkter genom att fungera som infrastruktur för denna verksamhet.

Många publiceringsplattformar använder en modell som bryter med traditionen att först granska vetenskapliga alster innan publicering.

Under pandemin blev det tydligt hur långsam den traditionella modellen var, vilket fick många forskare att istället använda preprintarkiv för snabbare tillgänglighet av sin (ogranskade) forskning. F1000 har anpassat sig till detta behov genom att formalisera en publiceringsmodell som bygger på "post-publication peer review". Forskare skickar in sina manuskript till en server där de blir tillgängliga som ogranskade manuskript efter minimal redaktionell kontroll. Därefter granskas de av minst två experter, och efter att deras granskningsrapporter och författarens svar blivit offentliga och citerbara med en egen DOI, accepteras artikeln.

En annan modell går under beteckningen "overlay journals". Här är själva platsen för tillgängliggörandet oviktig, det är istället "overlaytidskriften" med sin trovärdighet som ombesörjer granskning av det publicerade verket och därmed kvalitetssäkrar det.

Det finns några svagheter att beakta i dessa öppna modeller som innefattar såväl publicerings- som granskningsprocessen:

För det första kan den radikala öppenheten avskräcka granskare från att ge negativa bedömningar eller delta i granskningen av andra forskares arbeten av rädsla för att skapa missämja i framtiden.

För det andra kan kostnaderna för publicering öka. Trots att plattformspublicering kan hålla kostnaderna nere genom att eliminera behovet

av redaktörer och omfattande granskningsprocesser, rör sig forskningen mot en ny riktning inom öppen vetenskap där nästan alla delar av forskningsprocessen förväntas publiceras, inklusive dataartiklar, metodbeskrivningar och forskningsprotokoll. För varje sådant alster tar plattformen ut en avgift från forskningsfinansiären, vilket kan leda till "salami-publicering (2.0)". Detta uttryck användes först i samband med prestationsbaserade resurstilldelningsmodeller där forskare uppmuntrades att dela upp sin forskning i minsta möjliga publicerbara enhet för att öka kvantiteten av forskning. Det finns en risk att uppmuntran att göra alla delar av forskningsprocessen publicerbara leder till att vi fokuserar för mycket på delarna istället för på helheten.

Det traditionella publiceringssystemet utmanas nu av ett nytt paradigm. ►

► En publicering i en traditionell "prestigetidskrift" innebär vanligtvis granskning för disciplinär relevans och framåt drivande av forskningsfronten. Redaktörer och redaktionsråd ur forskarsamhället väljer den mest relevanta forskningen. Utan dessa grindvakter riskerar vi att översvämmas av mindre relevant eller felaktig forskning. Även om den traditionella modellen kan uppfattas som elitistisk och exkluderande, betraktas publiceringar i nya modeller snarare som en rättighet. Men här utsätts den mindre för redaktionell disciplinär relevansgranskning, och kontrolleras främst för att hålla metodologisk godkänd kvalitet och intern stringens i sin framställning utan att inomvetenskaplig relevans och aktualitet prioriteras. En känd aforism som attribuerats såväl Einstein, Popper och den svenska vetenskaps-teoretikern Håkan Törnebohm anger att det är viktigt att särskilja vad som är vetbart och vad som är värt att veta. Kanske finns det anledning att fundera över vad som är publicerbart och värt att publicera?

Enligt min syn är det avgörande att de pågående förändringarna har några nödvändiga förutsättningar för att ha en chans att lyckas. För det första vill jag betona att varje modell som involverar en avgift per exemplar, vilken ökar linjärt med antalet publiceringar, gynnar de predatoriska tendenser som tvivelaktiga förlag tillämpar. I en digital värld ligger kostnaderna snarare på infrastrukturnivå, särskilt så länge varken granskare, redaktörer eller författare får betalt. Därför krävs utveckling av nya modeller för att hantera detta.

Det är inte självklart att framväxten av

publiceringsplattformar leder till samma situation som megaförlagen har skapat med en överväldigande mängd artiklar. I stället talas det allt oftare om alternativa publiceringsplattformar som drivs kollegialt inom forskarsamhället. Dessa plattformar är idealiska i dagens uppkopplade forskarvärld då de bygger på standardiserade infrastrukturlösningar och det finns flera open source-lösningar för publicering som fungerar utmärkt.

Vad som saknas är kollegial drivkraft. I relation till vetenskaplig publicering har vetenskapliga samfund, *societies*, nästan fungerat som ett

skräväsande med egna normer för hur kunskapsutbyten går till. Men i vissa discipliner är denna underutvecklad och publiceringstraditioner som sammanfaller med de indikatorbaserade utvärderingsmodellerna har okritiskt anammats. Medan spridning av forskning har betonats har det kollegiala ansvaret att bidra till disciplinens utveckling genom att kritiskt granska och vara mentor bortprioriterats. Kanske behöver vi införa en norm om att varje publicering skall matchas med ett åtagande om att granska fyra andra manuskript, men för att verkligen fungera måste detta genomföras utan incitament.

Här krävs en kulturförändring. Den vetenskapliga granskningsprocessen måste byggas in i forskarens vardag och betraktas både som meriterande och som en plikt, eller kanske till och med som en dygd.

En modern 30-åring!

Parnass för in äldre litteratur i samtiden och ger perspektiv på det nytgivna. Prenumerera!

Anmäl dig på hemsidan: parnass.nu/prenumerera. Kod **BIB249**. Betala med Swish, kort eller faktura.

Eller: Skriv **BIB249** i ämnesraden och mejla namn, adress och mobilnummer till info@parnass.nu. Inbetalningskort kommer på posten.

4 nummer per år. Ordinarie pris 300 kronor. Gäller nya prenumeranter till och med 2024-05-30.

Sök litterärt arbetsstipendium

Stiftelsen Natur & Kultur utlyser 16 litterära arbetsstipendier på vardera 100 000 kronor. Stipendiet ska användas för inläsning och research för kvalificerat litterärt arbete inom sakprosa och skönlitteratur. Det kan även sökas av författare som skriver för barn och unga samt översättare.

Läs mer och ansök senast 1 maj på nok.se/stipendium

Utväld från nätet

Missa inga nyheter. **Biblioteksbladet.se** uppdateras dagligen med material som inte trycks i papperstidningen.

Rektorns villkor: Det måste finnas bibliotek

NÄR CHRISTINA Lindgren häromåret fick i uppdrag att starta Ekens skola i Stockholm var ett aktivt skolbibliotek hennes krav för att ta jobbet.

Att koppla ihop biblioteket med undervisningen är givet, menar Christina Lindgren, och betonar vikten av

ett tätt samarbete mellan lärarna och skolbibliotekarien.

Hon beskriver bibliotekarien Åsa Kullander som i högsta grad involverad i undervisningen.

– Det är ett organiskt samarbete som i slutändan främjar hela kulturen på skolan.

Artikel 27 december.

Foto: Åke Ericson

63

PROCENTUELL ANDEL av landets folkbibliotekschefer som anser att en eventuell lag om anmälningsplikt skulle strida mot bibliotekslagen.

Nyhetsartikel 5 februari.

”Inom folkbiblioteksvärlden ser jag ibland en ohälsosam osäkerhet inför att besvara frågor från barn.”

Krönika av Anya Feltreuter, 31 januari.

BIBLIOTEKSBLADET / nr 1 2024
Numret om öppen tillgång

9%

Andel av folkbibliotekens chefer som har upplevt att politiker försökt påverka till exempel bestånd och program under det senaste året.

Artikel 26 januari.

Foto: Privat

Einar Ehn-Briem.

Onödigt vinklad bild av världen

BIBLIOTEKET kan inte och ska inte ta ansvar för innehållet i varje bok i samlingen, men urvalet är vårt och därigenom även vårt ansvar. Vi skildrar världen och människan genom det vi har på hyllorna, men vår berättelse är i dag onödigt och omotiverat vinklad. Jag efterlyser en bred diskussion om hur folkbibliotekens bestånd egentligen ska se ut. Ska vi vara en spegling av de för tillfället ljudligaste åsikterna, eller utgivningen, eller besökarnas önskemål? Ska vi och kan vi ge plats åt alla röster? Hur främjar vi egentligen fri åsiktsbildning?

Ur debattartikel av Einar Ehn-Briem, 29 januari.

BIBLIOTEKSBLADET / nr 1 2024
Numret om öppen tillgång

Foto: Martin Röshammar

Bibliotekslabb för framtiden

DIALOG MED invånarna i och kring den kraftigt växande Stockholmsstadsdelen Liljeholmen, ska ge ett underlag till politikerna som i nästa steg ska leda till ett nytt bibliotek. Frågan lyder: Vad ska egentligen ett bibliotek eller ett kulturhus innehålla?

– Det allra viktigaste är formatet på projektet, att vi gör det i dialog med de boende i Liljeholmen och stockholmarna. De lärdomar och den verksamhet som kommer att utvecklas här, tanken är att det ska fungera som ett beslutsunderlag som vi kan presentera för politiken, säger Elisabeth Aquilonius som är biträdande stadsbibliotekarie i Stockholm.

Artikel 6 februari.

Så ska den nordiska offentligheten växa

LISE BACH Hansen är vid sidan av sitt jobb på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn en av initiativtagarna till ett nytt samarbete som de hoppas ska leda till en större nordisk offentlighet. Projektgruppen Northern Lights har tagit sig an uppdraget med finansiering från Nordisk kulturfond.

– Kulturen i Norden spelar en mycket större roll om vi samverkar. Det finns en samhörighet mellan de nordiska länderna och vi blir starkare tillsammans, säger Lise Bach Hansen, som leder projektet.

– Om vi sätter tingen under debatt,

Lise Bach Hansen.

Foto: Maithe Ivarsson

som Georg Brandes sa, och får igång dialoger kring alla intressanta saker som sker i Norden kan det bli vändpunkten för ett nytt modernt genombrott.

Artikel 2 januari.

Foto: Martin Röshammar

Jenny Poncin.

Hur farlig kan privat drift vara?

I FEM ÅR var Jenny Poncin chef för Axiells bibliotek i Nacka.

Hon tycker att det är viktigt att, som hon uttrycker det, reflektera över driftsformer i stort, inte bara när det gäller bibliotek. Hon hävdar att det funkar bra i Nacka för att Nacka är Nacka och för att man jobbar på samma sätt med det mesta av verksamheten.

– De är duktiga kravställare, de har många års vana när det kommer till att konkurrensutsetta och upphandla.

De som kritiserat driftsformen i Nacka har oroat undrat vad som händer med bibliotekens folkbildande uppdrag och att det urholkar kärnuppdraget liksom det demokratiska uppdraget.

Jenny Poncin, nu bibliotekschef i Haninge, replikerar att det snarare är tvärtom. Hon skulle vilja att fler läste den nationella statistiken och fler verksamhetsrapporter. Hon menar att de talar sitt tydliga språk.

– Nacka är mycket bättre än de flesta andra.

Artikel 23 januari

Det handlar om demokrati, tillgång till forskning och kunskap och att forskningsresultat ska göra största möjliga nytta. Ingen kan väl vara emot det?

Ett samtal med min pappa för många år sedan kommer åter till mig en dag på mitt nya jobb på Svensk biblioteks-förening. Han var verksam

som docent i psykologi och pedagogik och talade ofta om sin forskning, om att världen behövde få veta det han visste. Som forskare ville han få sina artiklar publicerade och jag hade, när det begav sig, svårt att förstå varför han inte bara körde ut texterna på internet, om det var så viktigt. Han önskade publicering i de stora tidskrifterna, så klart. Det skulle visserligen bara ge en begränsad grupp tillgång till resultaten, men betydelsen av att ha sina resultat i de rätta publikationerna var viktiga för hans framtida arbete. Det var, som sagt, många år sedan och då fanns begreppet öppen vetenskap i alla fall inte i min värld.

PÅ MITT NYA JOBB ett par decennier senare är öppen vetenskap en stor fråga. Det handlar om demokrati, om att ge alla tillgång till forskning och kunskap (också de som inte har råd att betala för att få läsa), om att låta forskningsresultat och forskningsdata göra största möjliga nytta och att öka innovationskraften. Ingen kan väl vara emot det?

Men det finns många utmaningar och som så ofta handlar en av dem om pengar. Öppen tillgång till publikationer och data kräver ekonomiska resurser. Någon måste

betala för kvalitetsgranskning, redigering och digitala verktyg. Ska öppen vetenskap inte bara vara en möjlighet för resursstarka forskare eller institutioner måste någon annan träda in och ta kostnaden.

EN ANNAN UTMANING handlar om det belöningsystem som finns inom akademien och det var här min pappa var fast. Systemet värderar publikationer i dyra prestigefyllda tidskrifter högt, ofta betydligt högre än publicering i öppna publikationer, och det gjorde även han. Det är helt enkelt inte lika meriterande att publicera sig i öppna publikationer, och för att förändra denna inställning krävs ett kulturellt skifte inom den akademiska världen.

Att förändra människors synsätt och värderingar tar tid men vi är på god väg. Jag läser i Kungliga bibliotekets nationella riktlinjer att en av flera förutsättningar är att öppen vetenskap uppmärksammas och blir meriterande i de sammanhang där forskare utvärderas och bedöms. Och kanske är det här skon klämmer mest, den enskilda forskaren behöver sitt erkännande för att kunna ta sig fram i systemet, allt för att få medel och möjlighet att fortsätta bedriva sitt viktiga arbete.

Kulturförändring tar tid men tiden går också fort. Sedan 2021 ska all forskning som finansieras med offentliga medel publiceras öppet. År 2026 ska öppen tillgång till forskningsdata vara genomförd och den övergripande målsättningen för riktlinjerna för öppen vetenskap är satta till 2030. Låt oss hoppas att vi är i mål då, för det handlar som sagt om allas rätt till kunskap och forskning, om transparens och samhällsnytta. Och det borde räcka som drivkrafter för att se till att vi håller takten till 2030.

Silvia Ernhagen är Svensk biblioteksförningens generalsekreterare.

Foto: Albin Händig

GÖR PLATS FÖR FRAMTIDENS LÄRANDE

Vi är stolta över att kunna erbjuda en unik produkt genom våra specialbyggda bokbussar. Våra specialbyggda bokbussar är mer än bara transportmedel - de sprider kunskap och främjar läsning bland barn och unga.

Maximerad lastkapacitet - B-körkort

Vi förstår vikten av att skapa fordonslösningar som passar er verksamhet och med över 30 års erfarenhet och över 3000 byggda fordon, erbjuder vi bland annat helluftfjädrat chassi med lågt insteg, hög lastkapacitet på 600-750 kg, samt den senaste tekniken för smidig styrning av alla bussens funktioner. Allt för att skapa en bokbuss som uppfyller era behov och fortfarande går att köra med B-körkort.

**Br. HOFMANN'S
KAROSSERI**

Se mer på hofmannskarosseri.se
br@hofmannskarosseri.se 08-550 136 36

SILVIA
ERNHAGEN
—
OM SYNSÄTT
SOM MÅSTE
FÖRÄNDRAS

Tecknade serier. Pojkars läsning. Dewey.

Vilken blir din favorit? Upptäck våra nya böcker från BTJ Förlag – spännande titlar för den som vill främja läsning, bredda sin kompetens som bibliotekarie och bidra till kunskapsförmedling.

Pojkars läsande och lärande
av Anne-Marie Körling

Nå ut och engagera!
av Malin Utter

Dewey och de svenska biblioteken
av Joacim Hansson

Serier i serie
Tecknade serier för barn...

Temaskafferiet för slukaråldern
av M. Grundström & S. Sandström

Fortsättning följer 2023
Romanserier

Vad kommer sen? 2023
Barn- och ungdomsboksserier

Mord i ordning 2023
Deckar- och thriller serier

Upptäck och beställ våra produkter på
btj.se/btj-forlag